

Stanowisko FNP wobec Open Access (OA)

Fundacja na rzecz Nauki Polskiej wspiera ideę Otwartego Dostępu (OA - Open Access) do publikacji naukowych i wykorzystanych w nich wyników badawczych. Zależy nam na maksymalizacji wpływu badań finansowanych ze środków publicznych na rozwój naukowy, społeczny i ekonomiczny. Powszechny i bezpłatny dostęp do wyników badań przyspiesza i ułatwia wyszukiwanie wiedzy, wspomaga postęp procesów badawczych oraz wpływa na rozwój innowacji. Otwarty dostęp sprzyja również wymianie myśli, poszerza perspektywę badawczą i zmniejsza ryzyko powielania wysiłków naukowców.

Dążymy także do zwiększenia przejrzystości i wiarygodności procesu badawczego poprzez dostęp do danych badawczych, na podstawie których powstały publikacje. Udostępnienie miarodajnych, pełnych i czytelnych wyników umożliwia pełniejsze zrozumienie i weryfikację badania, a także powtórne wykorzystanie danych, przeprowadzenie badań porównawczych oraz może zachęcać do nowych interpretacji wyników. Z otwartych danych badawczych mogą korzystać zarówno inni naukowcy, jak i osoby spoza środowiska akademickiego.

Zdając sobie sprawę z korzyści, jakie niesie za sobą otwarta komunikacja naukowa, dostrzegamy zarazem konieczność zapewnienia odpowiednich mechanizmów kontroli jakości wyników trafiających do obiegu naukowego. Wspieranie otwartego dostępu powinno obejmować przede wszystkim tworzenie odpowiednich do tego warunków. Trzeba zdawać sobie sprawę z tego, że Otwarty Dostęp nakłada większą odpowiedzialność na badaczy, instytucje badawcze, wydawców oraz odbiorców publikacji. Działania w zakresie OA powinny przede wszystkim poprawiać jakość, efektywność i użyteczność badań, uwzględniając specyfikę ich celu i dyscyplin badawczych.

Zależy nam na tym, by naukowcy świadomie i odpowiedzialnie podejmowali decyzję o wykorzystaniu danych, mając na względzie postęp naukowy, rozwój gospodarki oraz rozwiązywanie problemów społecznych i cywilizacyjnych. Kluczowe znaczenie z tego punktu widzenia ma odpowiedzialne zarządzanie wynikami badawczymi.

Dane badawcze i repozytoria

Przez dane badawcze należy rozumieć wszystko, co zostało wytworzone lub wyprodukowane w ramach prowadzonych badań. Przykładami danych badawczych są zarówno dane liczbowe, notatki, protokoły laboratoryjne, opisy metodologiczne, jak i wyniki symulacji komputerowych. Dane badawcze powinny podlegać zasadom FAIR, tj. być *findable* (łatwe do znalezienia i wyszukania), *accessible* (dostępne bez ograniczeń dla wszystkich), *interoperable* (możliwe do połączenia z innymi danymi) i *reusable* (wielokrotnego użytku). Zasady FAIR zostały sformułowane z myślą o budowaniu i rozwijaniu ekosystemu, w którym możliwe będzie wyszukiwanie, łączenie, analizowanie i ponowne wykorzystanie tych danych badawczych.

Dane badawcze powinny być przechowywane w repozytoriach, czyli zbiorach dokumentów cyfrowych gromadzonych w celu długoterminowego przechowywania i udostępniania wyników badawczych. Istnieje kilka rodzajów repozytoriów wyników danych badawczych: **repozytoria dziedziczne**, które gromadzą dokumenty spójne tematycznie z danej dziedziny naukowej; **repozytoria projektowe**, które gromadzą dane dla projektu realizowanego przez kilka instytucji, przez co ułatwiają komunikację

i zbiorcze przedstawienie efektów projektu; **repozytoria instytucjonalne**, które gromadzą dane badawcze wytworzone i opracowane przez pracowników konkretnej instytucji badawczej; **repozytoria ogólnego przeznaczenia**, które służą jako cyfrowe archiwum gromadzące i rozpowszechniające dorobek intelektualny badaczy z różnych dziedzin naukowych. Fundacji na rzecz Nauki Polskiej zależy na tym, by naukowcy deponowali dane badawcze w repozytoriach spełniających kryteria dobrego repozytorium. W zależności od rodzaju dziedziny naukowej lub rodzaju prowadzonego projektu, mogą to być repozytoria ogólne, dziedzinowe, projektowe lub instytucjonalne.

Dobre repozytorium, w rozumieniu FNP, spełnia następujące kryteria dotyczące jakości działania:

- dobra widoczność w Internecie (np. dane badawcze możliwe do znalezienia w wyszukiwarce Google na podstawie tytułu artykułu naukowego);
- utrzymanie wysokich standardów w zakresie metadanych;
- skuteczne włączenie do międzynarodowej sieci repozytoryjnej (tj. interoperacyjność);
- stały cyfrowy identyfikator obiektu (DOI) dla zbiorów danych;
- dostęp do danych w otwartych formatach, umożliwiający ich maszynowy odczyt;
- wieczysta archiwizacja/długoterminowa dostępność;
- kontrola wersji zamieszczonych w repozytorium zbiorów danych badawczych;
- wysoki poziom bezpieczeństwa zasobów.

Kryteria te mogą ulegać zmianie pod wpływem rozwoju technologii oraz zmian wprowadzanych w wyszukiwarkach internetowych.

Tworzenie profesjonalnych repozytoriów powinno być finansowane ze środków budżetu państwa przeznaczonych na naukę - niedopuszczalne jest, aby tymi kosztami obarczane były budżety indywidualnych grantów uzyskiwanych z takim trudem przez uczonych.

Publikacje i publikowanie danych

Zależy nam na tym, by naukowcy publikowali wyniki swoich badań w najwyższej jakości czasopismach zapewniających rzetelny proces recenzji wykonywanych przez ekspertów metodą *peer review*. Z jednej strony chodzi nam o wysoką jakość i prestiż tych prac oraz zasięg ich oddziaływania na środowisko badawcze. Z drugiej - kieruje nami troska o jakość dyskursu naukowego, dla którego gwałtowny przyrost dostępnych publikacji, nie zawsze poddawanych odpowiednio starannemu procesowi recenzenckiemu, stanowi niewątpliwe wyzwanie.

Chcemy, by wiedza i odkrycia naukowe będące efektem badań finansowanych przez FNP były wykorzystywane w sposób, który maksymalizuje ich korzyści dla nauki, społeczeństwa i gospodarki kraju. Nie zawsze oznacza to publikowanie wyników w otwartym dostępie. Ograniczenie dla takiego udostępnienia danych stanowi np.:

- potrzeba ochrony wyników, które mogłyby zostać wykorzystane w celach przemysłowych/handlowych;
- konieczność zachowania poufności w związku z zasadami ochrony danych osobowych;
- konieczność zachowania poufności ze względu na kwestie bezpieczeństwa;
- ryzyko nieosiągnięcia celów projektu w przypadku opublikowania danych.

Fundacja nie narzuca naukowcom sposobu wykorzystania i udostępniania danych. Nasi beneficjenci w coraz większym stopniu publikują w systemie OA. W latach 2018-22 udział publikacji OA w łącznej

liczbie publikacji, które powstały dzięki finansowaniu FNP wyniósł 71% i z roku na rok udział ten rośnie (78% w 2022 r.). Wiele zależy od dyscypliny badawczej: niemal powszechnie (99%) publikowane są w systemie OA prace z zakresu fizyki cząstek elementarnych czy fizyki jądrowej. Na drugim biegunie znajdują się nauki humanistyczne, w związku z tym, że system OA w bardzo niewielkim stopniu obejmuje monografie, rozdziały monografii czy recenzowane utwory zebrane, choć i tu w ostatniej dekadzie dokonał się duży postęp w zakresie udostępniania publikacji. Fundacja ze swojej strony prowadzi digitalizację książek wydanych w serii Monografie FNP do końca 2010 roku i udostępnia je na zasadach licencji Creative Commons CC BY-ND 4.0, na stronie internetowej serii: <http://monografie.fnp.org.pl/openaccess>

Fundacja wspiera publikowanie w ramach Otwartego Dostępu, finansując związane z tym koszty - zgodnie ze strategią wspierania publikacji w najwyższej jakości czasopismach, które stosują solidną ocenę *peer review*. Dotyczy to zarówno publikacji w całkowicie otwartych czasopismach (Gold Open Access), jak i w subskrybowanych czasopismach z zastosowaniem prawa do opublikowania manuskryptu z licencją CC BY (Green Open Access). Publikowane w ten sposób artykuły naukowe powinny zawierać informację wyjaśniającą, w jaki sposób inni badacze mogą uzyskać dostęp do wszelkich danych, oryginalnego oprogramowania lub materiałów stanowiących podstawę badań.

Choć zależy nam na tym, by naukowcy publikowali swoje badania w jak najwyższej jakości czasopismach, mamy przy tym świadomość, że nie wszystkie wartościowe wyniki badawcze mogą tam trafić. W szczególności dotyczy to tzw. wyników negatywnych, czyli takich, które nie potwierdzają przyjętej hipotezy badawczej. Czasami są to najciekawsze wyniki, które zmuszają do zmiany hipotezy badawczej. Dobra nauka niesie w sobie element ryzyka i niejednokrotnie projekt naukowy kończy się wynikami negatywnymi. Wyniki takie nie są błędem ani porażką, stanowią one naturalny element procesu badawczego. Oznaczają też realny przyrost wiedzy naukowej, będąc cenną pomocą dla innych badaczy i ułatwiając odpowiedzialne gospodarowanie środkami na badania.

Choć czasopisma naukowe nie są z reguły zainteresowane ich publikacją, uważamy, że Otwarty Dostęp powinien umożliwić udostępnianie takich danych i powinien zapewniać dla niego ramy.

Zarządzanie wynikami badań

Fundacja dąży do tego, by finansowane przez nią badania podlegały przemyślanemu i systemowemu planowi zarządzania danymi (DMP - Data Management Plan). Włączając się w międzynarodowe, a także krajowe wysiłki, tak na rzecz zabezpieczenia danych badawczych, jak i poprawy ich dostępności, Zarząd FNP zalecił, aby wszystkie jednostki realizujące projekty badawcze w ramach prowadzonego przez Fundację programu Międzynarodowe Agendy Badawcze przygotowały i wdrożyły Plany Zarządzania Danymi. W części programów uruchamianych przez FNP w ramach Programu Operacyjnego Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki przedstawienie DMP także będzie obligatoryjne.

Dokument ten powinien opisywać sposób postępowania z danymi badawczymi i zawierać:

- opis danych, w tym zasady ich pozyskiwania, wytwarzania lub ponownego wykorzystywania;
- przedstawienie sposobu dokumentowania i kontrolowania jakości danych;
- zasady przechowywania danych i tworzenia kopii zapasowych;
- informacje o sposobach zapewnienia bezpieczeństwa danych oraz ochrony danych wrażliwych;
- zasady dotyczące przetwarzania danych zgodnie z obowiązującymi przepisami;
- zasady udostępniania i długotrwałego przechowywania danych.

Budowanie skutecznego i wiarygodnego systemu Otwartego Dostępu, w tym odpowiednich repozytoriów, wymaga wysiłków wielu podmiotów, m.in. organizacji badawczych, instytucji finansujących badania, administracji państwowej i wydawców. Jako Fundacja, dokładamy starań, by odpowiedzialnie współtworzyć ten system, uczestnicząc w międzynarodowych gremiach (np. Science Europe) i biorąc udział w dyskusjach i inicjatywach w tym zakresie, promując dobre praktyki oraz motywując badaczy do skrupulatnego dokumentowania i deponowania wyników badawczych, w tym tzw. wyników negatywnych, przemyślanego zarządzania wynikami oraz zwiększania zasięgu i dostępności publikacji naukowych.

Warszawa, 1 września 2023